

İslam Felsefesinde Cevher Teorileri

Ömer CERAN



FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1545

FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Eskiyei Yayınları

Yayın No | Publication Number: 293

Kitap Adı: İslam Felsefesinde Cevher Teorileri

Book Title: Theories of Substance in Islamic Philosophy

ISBN: 978-625-5536-06-8

DOI: | doi.org/10.70458/fcr.9786255536068

Yazar | Author: Ömer CERAN | orcid.org/0000-0002-7483-9963

Kurum | Institution: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

ROR ID: ror.org/019jds967

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 201

Yayın Tarihi | Publication Date: Ocak | January 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRQA | İslam felsefesi | Islamic philosophy

BISAC: PHI022000 | Felsefe / Doğu | Philosophy / Eastern

THEMA: QDPS | İslam felsefesi | Islamic philosophy

LC: B741 | İslam felsefesi | Islamic philosophy

Atf Bilgisi | Cite as: Ceran, Ömer. *İslam Felsefesinde Cevher Teorileri*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.



Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

İslam Felsefesinde Cevher Teorileri

Ömer CERAN

Ankara 2025

Yazar Hakkında

Ömer CERAN

Develili (Kayseri) olan yazarın tevellüdü 1979'dur. 1996 yılında Develi İmam Hatip Lisesi'nden, 2001 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitede İslam Felsefesi alanında “Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin Dini ve Felsefi Görüşleri” başlıklı teziyle yüksek lisans derecesi aldı. 2021 yılında Ankara Üniversitesi'nde İslam Felsefesi alanında “İslam Felsefesinde Ahlaki Görecelik: İbnü'l-‘Arabî Örneği” başlıklı teziyle doktor unvanı aldı. Evli ve iki çocuk babası olan yazarın daha önce yayımlanmış bazı eserleri şunlardır:

“Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Dinî ve Felsefî Görüşleri”, (Sır Yayıncılık, 2013)

“Giz”, (Şiir-PKİtap, 2013)

“Fi'nin İzinde”, (Roman-PKİtap, 2014)

“Fi Sina'nın Taşları”, (Roman-PKİtap, 2014)

“Son Peygamber Hz. Muhammed”, (Çıra Yayınları, 2015)

“Hakikat Orda Bir Yerde”, (Deneme-Murat Kitabevi, 2017)

“Hayal Bulutları”, (Roman-Murat Kitabevi, 2018)

“İslam Felsefesinde Ahlaki Görecelik: İbnü'l-Arabî Örneği”, (Fecr Yayınları, 2022)

About the Author

Ömer CERAN

The author, who is from Develi (Kayseri), was born in 1979. In 1996, he graduated from Develi Imam Hatip High School and in 2001 he graduated from Erciyes University Faculty of Theology. He received his master's degree in Islamic Philosophy at the same university with a thesis titled: "Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi's thoughts and their evaluations". In 2021, he completed his doctoral degree in Islamic Philosophy at Ankara University with a thesis titled: "Moral relativism in Islamic philosophy: İbnü'l-Arabi example". He is married with two children and some of his previously published works are as follows:

"Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Dinî ve Felsefî Görüşleri", (Sır Yayıncılık, 2013)

"Giz", (Şiir-PKitap, 2013)

"Fi'nin İzinde", (Roman-PKitap, 2014)

"Fi Sina'nın Taşları", (Roman-PKitap, 2014)

"Son Peygamber Hz. Muhammed", (Çıra Yayınları, 2015)

"Hakikat Orda Bir Yerde", (Deneme-Murat Kitabevi, 2017)

"Hayal Bulutları", (Roman-Murat Kitabevi, 2018)

"İslam Felsefesinde Ahlakî Görecelik: İbnü'l-Arabî Örneği", (Fecr Yayınları, 2022)

Kitap Hakkında

İslam Felsefesinde Cevher Teorileri

Kadim Yunan orijinli ve çok yönlü bir kavram olan cevher, İslam Felsefesinde pek çok tartışmanın odağında bulunmaktadır. Cevhere yüklenen anlam düşüncenin seyrini şekillendiren ve düşünürün varlığa bakışını tespit etmemize imkân sunan bir mahiyet arz etmektedir. Cevher mantıkla ilgili olduğu kadar fizik ve metafizikle de ilgili bir kavramdır. Mantıkta yapılan cevher tanımı, tanım cümlesindeki konuyu ön plana çıkarırken fizikte ve metafizikte onun kendi başınlığı vurgulanmaktadır. Metafizik alandaki özellikle basit cevherler ile ilgili zihinsel düşünce süreçleri cevher hakkında farklı yorumlara olanak sağlamaktadır. Şüphesiz bu alanlar birbirinden tamamen bağımsız alanlar değildir. Dolayısıyla değerlendirmeler de birbirinden tamamen bağımsız yapılmamaktadır. İslam Felsefesinin İslam coğrafyasında üretilen felsefi düşünceler olduğu muvacehesinde biz çalışmamızda felsefenin kavramlarını kullanmalarından dolayı kelim ve tasavvuf alanındaki görüşlere de yer vererek konuyu incelemeye çalıştık. Çalışmanın sonunda ise modern dönemle ilgili bazı öneriler geliştirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi; Cevher; Araz; Cevher-i Ferd; Basit Varlık; Bileşik Varlık

About the Book

Theories of Substance in Islamic Philosophy

The concept of substance, originating from ancient Greece and being multifaceted, is at the center of many discussions in Islamic Philosophy. The meaning attributed to substance shapes the course of thought and allows us to determine the philosopher's perspective on existence. Substance is a concept that relates not only to logic but also to physics and metaphysics. The definition of substance in logic highlights the subject in the definitional sentence, while in physics and metaphysics, its self-sufficiency is emphasized to exist. In the metaphysical field, especially mental thought processes about simple substances provide facilities for different interpretations of substance. Undoubtedly, these areas are not completely independent of one another. Therefore, the evaluations are also not made completely independently. Considering that the Islamic Philosophy consists of philosophical thoughts produced in the Islamic geography, we aimed to examine the topic by including views from the fields of kalam and Islamic mysticism due to their use of philosophical concepts. At the end of the study, we attempted to develop some suggestions related to the modern period.

Keywords: Islamic Philosophy; Substance; Qualities; Individual Substance; Simple Existence; Composite Existence

ÖN SÖZ

‘Varlık bilgiye nasıl konu olmuştur?’ sorusuna üretilen cevapların metodolojik bir çerçevede varlıkla ilgili değişmez ilkeler tespit amacı cevher araz ayrımı da dahil olmak üzere farklı kuramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu açıdan felsefe tarihinde gerek ontolojik gerekse epistemolojik boyutu itibariyle tartışmaların, etrafında şekillendiği temel kavramlardan biri cevherdir. Varlığın özünü ifade etmek için kullanılan bu kavrama yüklenen anlam filozofun varlığa bakışının, hayatı anlamlandırışının kodlarını bize vermektedir. Cevher kavramı üzerinde Kadim Yunan düşüncesiyle başlayan tartışmalar günümüze kadar devam etmiş, düşünürler bize bu konuda zengin bir literatür bırakmıştır.

Varlığı anlamak özü anlamaktır. Felsefe tarihini başlatan temel motivasyonun yöneldiği soru varlığın özünün ne olduğudur. Öz, bütün ilintileriyle kendisinden kaçamadığımız cevherdir. Bu kavram, duyularımıza hitap eden çevreyle fiziğe, onu anlamlandırdığımız ruhumuz ve aklımızla metafiziğe, bu anlamı dile dökerken de mantığa konu olmaktadır. Felsefi sistemler muvacehesinde iç içe geçen bir hal almış olan bu alanlara ilişkin cevher anlayışları düşünürlerin zaman zaman bir alandaki tanımın diğer bir alandaki teorilerle bağdaştırılamaması gibi bir sorunu da ortaya çıkarmaktadır. Bunun en bariz örneklerinden biri tümellerde ortaya çıkmaktadır. Bir cevher olarak bunun hariçte de var olup olmadığı sorunu cevhere yüklenen anlam için farklı açılımları gerekli kılmaktadır. Çalışmanın bunlara da ışık tutacak bir bakış açısı sunacağı ümidini taşıyoruz.

Biz bu çalışmada özellikle İslam Felsefesinde üretilmiş olan cevherle ilgili teorileri ele alarak incelemeye gayret ettik. Bu bağlamda konuya İslam filozoflarını etkileyen önemli bir zemin olarak Kadim Yunan düşüncesinden başlayarak cevherle ilgili tartışmaların nasıl şekillendiğini tespit etmeye çalıştık. İslam Felsefesi, İslam coğrafyasında üretilen düşünceleri muhtevidir. Bu açıdan biz İslam coğrafyasında cevher konusunda üretilmiş olan kelami ve tasavvufi fikirleri de çalışmamıza dâhil ettik. Her ne kadar bunlar felsefi gelenekten ziyade kendi bağlamları içerisinde değerlendirilse de tartışma zemini ve kavramlar felsefeye irca edilebilir. Zira bu düşünceler felsefeden bağımsız olarak üretilmemişlerdir.

Bu konuda üretilen zengin literatür üç alanı da (mantık, fizik ve metafizik) muhtevi, derli toplu bir şekilde çalışma konusu yapılmamıştır. Bu açıdan alanda önemli bir boşluğu dolduracağını ümit ediyoruz. Zira çalışmamız cevher kavramının İslam düşünce tarihinde mantık, fizik ve metafizik alanlarında nasıl ele alındığını ve bu hususta üretilen teorileri ele almaktadır.

Konuyu üç bölümde inceledik. Birinci bölümde cevher kavramına mantık açısından yaklaşımları ele aldık. İkinci bölümde fizik açısından cevherin nasıl anlaşıldığını göstermeye çalıştık. Üçüncü bölümde ise metafizik açıdan cevher konusunda üretilen düşünceleri incelemeye çalıştık. Konuları ele alırken çoğunlukla konu bağlamında, zaman zaman da bazı fikirler çok az sayıda düşünür tarafından savunulmuş bulunduğundan naşi, düşünür bağlamında tespitler yapmaya çalıştık.

Dipnotlarda sadece bir eserine atıf yapılan yazarlara ikinci ve takip eden atıfları a.g.e. ya da a.g.m. şeklinde gös-

terirken farklı kitaplarına atıf yapılan yazarları her atıfta eser adını da yazarak verdik.

Kitap her aşamada Prof. Dr. Müfit Selim Saruhan hocamın önerileriyle vücuda gelmiştir. Bu konuda ve diğer konularda eşsiz yol göstericiliğinden dolayı değerli hocama şükranlarımı arz etmek isterim.

Ömer CERAN
Nevşehir 2025

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ-----	9
KISALTMALAR-----	17
TRANSLİTERASYON-----	19
GİRİŞ-----	21
Cevher Nedir?-----	21
Felsefenin Bir Problemi Olarak Cevher Kavramı-----	23
İslam Düşünce Tarihinde Cevher ve Araz Tartışmalarının Arka Planı-----	34
Cevher Risaleleri-----	42
Fārâbî'nin Cevher Konusunda Platon ile Aristoteles'i Uzlaştırma Çabası-----	44

BİRİNCİ BÖLÜM

MANTIK AÇISINDAN CEVHER YAKLAŞIMLARI-----	47
1.1. Mantık İlmi Açısından Cevherin Kısımları-----	51
1.2. Kategoriler Açısından Cevher-----	52
1.2.1. Fārâbî Öncesi Mantık Çalışmalarında Cevher-----	54
1.2.2. Mutlak ve Görelî Cevherler-----	56
1.2.3. Kategoriler Açısından Cevher Yaklaşımları-----	57
1.3. Tümeleler Açısından Cevher Kavramı-----	59
1.3.1. Toplayıcı ve Ayırıcı Cevherler-----	61
1.3.2. Birincil ve İkincil Cevherler-----	62
1.3.3. Tümeleler Açısından Cevher Yaklaşımları-----	65
1.3.4. Cinslerin Cinsi Olarak Cevher-----	70
1.3.5. Tümelelerin Cevher Olma Şartları-----	72
1.4. Bir Mahalde Bulunmayan Cevher Düşüncesi-----	73
1.5. Mahiyet Cevher İlişkisi-----	75

İKİNCİ BÖLÜM

FİZİK AÇISINDAN CEVHER YAKLAŞIMLARI-----	79
2.1. İlk Dönem Kelamcılarda Cevher Araz İlişkisi-----	83
2.2. Mutezile'nin Yaklaşımı-----	84
2.2.1. Hişâm b. el-Ĥakem'in Cisim Görüşü-----	86

2.2.2. en-Nazzām'ın Cevher Görüşü-----	88
2.2.3. Ebü'l-Huzeyl el-‘Allâf'da Cevher Araz Birlikteliği---	90
2.3. Kelamcılar Nezdinde Cevherle İlgili Tartışmalar -----	90
2.4. İslam Filozoflarının Yaklaşımı-----	93
2.4.1. Birer Cevher Olarak Cirm-Cisim Ayrımı -----	93
2.4.2. Cismani ve Ruhani Cevher Ayrımı-----	97
2.4.3. Cisimsel Cevherler ve Cevherleşme-----	100
2.4.4. Asıllar Olarak Cevher -----	105
2.4.5. Örtük Cevherler-----	105
2.5. Cevherin Reddi-----	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METAFİZİK AÇISINDAN CEVHER KAVRAMI -----	111
3.1. Cisme İlişen ve Cisme İlişmeyen Cevher Ayrımı -----	113
3.2. Metafizik Açıdan Cevherler -----	116
3.2.1. Basit Cevherler-----	120
3.2.1.a. Akıl-----	122
3.2.1.a.a. Türlerin Efendisi ve Melekler -----	125
3.2.1.b. Nefs/Ruh -----	126
3.2.1.c. Heyûlâ-----	134
3.2.1.d. Sûret -----	138
3.2.1.e. Zaman -----	140
3.2.1.f. Felek-----	142
3.2.1.g. Kalb -----	143
3.2.2. Bileşik Cevherler -----	143
3.2.2.a. Cismani Olmayan Cevherin Varlığının Reddi -	145
3.3. Metafizik Açıdan Cevherle İlgili Tartışmalar-----	145
3.3.1. Cevherin Varlığının İspatı -----	145
3.3.2. Cevher Değişir mi? -----	146
3.3.3. Tanrı Cevher Olarak Nitelenir mi?-----	148
3.3.4. Mekânlı ve Mekânsız Cevherler Olarak Ruh Beden İlişkisi Sorunu-----	152
3.3.5. Cevher-i Ferdin Varlığı Sorunu -----	153
3.3.5.a. Cevher-i Ferdin Bölünemeyeceğine Dair Kelamcıların Delilleri -----	158

3.3.5.b. Cevher-i Ferdin Bölünebileceğine Dair	
Filozofların Delilleri -----	160
3.3.6. Cevherlerin Hulûlü-----	162
3.3.7. Cevherin Nitelikleri Sorunu -----	164
3.3.8. Cevher Araz İlişkisi Açısından Ahval Teorisi-----	165
3.4. Ekberî Gelenekte Cevher Kavramı-----	166
3.4.1. Hakkın Tecellisi Olarak Cevher -----	166
3.4.2. Heba-----	171
3.4.3. Amâ'-----	171
3.4.4. A'yân-----	172
3.4.5. Külli Cisim-----	174
3.4.6. Sema-----	174
Modern Çağı Cevher Kavramı Üzerinden Okumak -----	174
SONUÇ -----	181
KAYNAKÇA -----	185
DİZİN -----	197

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
bak.	: Bakınız
BİLAY	: Bilimsel Araştırma Yayınları
BÜY	: Bartın Üniversitesi Yayınları
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
M.Ö.	: Milattan önce
MÜ	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayıları
sy.	: Sayı
tah.	: Tahkik
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
yay.	: Yayınları/Yayınevi/Yayıncılık
yy.	: Yüzyıl

TRANSLİTERASYON

ا	E/A-e/a, İ/Ü-i/ü	ض	D-d
ب	B-b	ط	T-t
ت	T-t	ظ	Z-z
ث	<u>S-s</u>	ع	‘
ج	C-c	غ	Ġ-ġ
ح	H-h	ف	F-f
خ	H-h	ق	K-k
د	D-d	ك	K-k
ذ	<u>Z-z</u>	ل	L-l
ر	R-r	م	M-m
ز	Z-z	ن	N-n
س	S-s	و	V-v
ش	Ş-ş	ه	H-h
ص	Ş-ş	ی	Y-y

Uzatma (med) Harfleri:

ا ... Ā-ā

و ... Ū-ū

ی ... Ī-ī